

УДК 336.144

М. Ю. Авксентьев,
к. е. н, докторант Науково-дослідного економічного інституту
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНИХ ВИТРАТ НА ВИЩУ ОСВІТУ

Maksym Avksientiev,
Ph.D., Doctorate of Science and research institute of Ministry of economy and trade of Ukraine

ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF PUBLIC SPENDING ON HIGHER EDUCATION

В статті викладено матеріал, який стосується важливості поєднання аналізу державних витрат на вищу освіту і аналізу якості наданих освітніх послуг. Розроблено науково-методичний підхід до аналізу ефективності бюджетних витрат на вищу освіту. Проведено структурний аналіз розподілу державних витрат на складові елементи при фінансуванні вищих навчальних закладів.

In the article the material concerning the importance of combining the analysis of public spending on higher education and analysis of the quality of education. The scientific-methodical approach to analyzing the effectiveness of budget expenditures on higher education. A structural analysis of the distribution of public spending on components in the financing of higher education institutions.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, державні витрати, якість освіти, попит, науково-методичний підхід.

Keywords: universities, government spending, quality, demand, scientific and methodical approach.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Зв'язок з науковими і практичними завданнями. Українська система вищої освіти фінансується, перш за все, за рахунок бюджетних коштів України. Згідно з 53 статтею Конституції України, держава забезпечує доступність і безкоштовність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Проте, одним з негативних наслідків безкоштовності будь-якої послуги є відсутність вимог до якості. Так і в освіті сформувалася система низьких вимог до вузів з боку абітурієнтів, внаслідок чого на ринку вищої освіти практичних відсутня конкурентна боротьба між вузами, відповідно, немає стимулів до підвищення якості освіти. Не дивлячись на те, що у високій якості освіти більш всього зацікавлені студенти, нерозвиненість систем внутрішньовузівського контролю і забезпечення якості освіти не дозволяє їм реально вплинути на результати навчання. Одним з напрямів вирішення даної проблеми є реформування зверху, при якому в результаті відкритої оцінки якості освіти здійснюється розподіл бюджетних ліцензій між вузами, що передбачено реформою системи вищої освіти, яка проводиться в даний час. При реформуванні системи вищої освіти, з точки зору управління якістю, одним з основних питань є підвищення віддачі від державних витрат на підготовку кваліфікованих фахівців. Для цього необхідно, перш за все, оцінити різні чинники, що характеризують фахівців, які здобули вищу освіту і зіставити їх розміром бюджетних витрат на їх навчання. Аналіз ефективності бюджетних витрат на вищу освіту дозволить виявити найбільш важливі чинники, вплив яких на якість вищої освіти залежить від бюджетних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями якості вищої освіти в Україні займався ряд учених, зокрема Згуртовський М. З. [1], Колот А. М. [2], Онкович Г. [3], Онопрієнко В. І. [4], Хомерики О. А [5], що розглядали процес його оцінки, в основному, з точки зору відповідності нормативам Болонського процесу. Також інтерес представляють роботи учених з країн колишнього СРСР, а саме Архіпової Н. [6], Баранової Н. В. [7], Вахрушевої Н. І. [8], Григор'євої С. В. [9], Іващенко С. А. [10], Каленської М. Р. [11], Краснова Д. Є. [12], які стикаються з схожими проблемами при розвитку системи вищої освіти, в яких робилися спроби розглянути питання оцінки якості освіти, як з боку держави, так і з точки зору студентів і випускників.

Виділення невирішених питань. Незважаючи на великий спектр наукових розробок цілісної системи оцінки якості вищої освіти і зіставлення її з бюджетними витратами, з точки зору створення системи планування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, розроблено не було. Перш за все, це обумовлено особливостями правил розподілу державного замовлення, які повинні змінитися відповідно до нового закону «Про вищу освіту».

Ціллю статті є розробка науково-методичного підходу до аналізу ефективності бюджетних витрат на вищу освіту.

Викладення основного матеріалу. Серед суб'єктів, зацікавлених у якості вищої освіти країни можна виділити студентів (в т.ч. абітурієнтів, випускників), працевлаштувачів, вищі навчальні заклади і саму державу. При цьому, зараз практично не здійснюється дослідження оцінок якості освіти з боку студентів (випускників) і працевлаштувачів. Самі університети оцінюють свою діяльність лише з точки зору відповідності вимогам Міністерства освіти і науки та нормативам ліцензування і акредитації. Таким чином, система оцінки якості освіти є однобокою і відірвана від реальних потреб економіки.

Традиційно, Міністерство освіти і науки України оцінює більше сам процес навчання, ніж його результати. При цьому оцінюються такі показники, як відповідність навчальних планів аналогам від провідних вузів, рівень кваліфікації викладацького складу (кількість викладачів з високими ступенями та званнями, кількість наукових публікацій і науково-дослідницьких тем), матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу (наявність навчальних і допоміжних аудиторій, оснащених необхідною для навчання технікою, укомплектованість бібліотек навчальною і науковою літературою). Інколи здійснюються оцінки проміжних результатів навчання в межах навчальних планів. В той же час остаточні результати навчання готового фахівця, наскільки він відповідає вимогам, що пред'являються працевлаштувачами, практично не оцінюються. Також відсутній реальний аналіз тієї, що зажадалася спеціальностей і спеціалізацій фактичним запитами економіки.

Зазвичай ВНЗ оцінюють за якістю їх освітньої і наукової діяльності, проте, для більшості фахівців і їх потенційних працевлаштувачів, головним критерієм якості освіти є те, що зажадалися і компетентність випускника на ринку праці. Не дивлячись на те, що показники, що характеризують наукову і освітню діяльність ВНЗ, як правило, корелюють з показниками успішності випускника, вони не є прямим відзеркаленням цієї успішності. Проте, аналіз цих показників необхідний для визначення зв'язку між діяльністю ВНЗ і успіхом його випускників. Це необхідно, оскільки управління системою освіти здійснюється саме на підставі оцінки наукової і освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

При оцінці попиту щодо випускників на ринку праці слід розрізняти, окрім часу, в перебігу якого випускник знайшов роботу, чи відповідає його посада спеціальності. В разі великої долі випускників, що знайшли роботу швидко, але не за фахом, це є підставою для проведення окремого аналізу, які саме спеціальності відсутні або ж випускають недостатню кількість фахівців для задоволення наявного попиту.

У запропонованому підході до аналізу ефективності бюджетних витрат на вищу освіту (рис. 1) першочерговими є етапи оцінки бюджетних витрат на вищу

освіту і оцінка якості вищої освіти. На даних етапах збираються і обробляються первинні дані, що дозволяють згодом здійснити аналіз бюджетних витрат на вищу освіту.

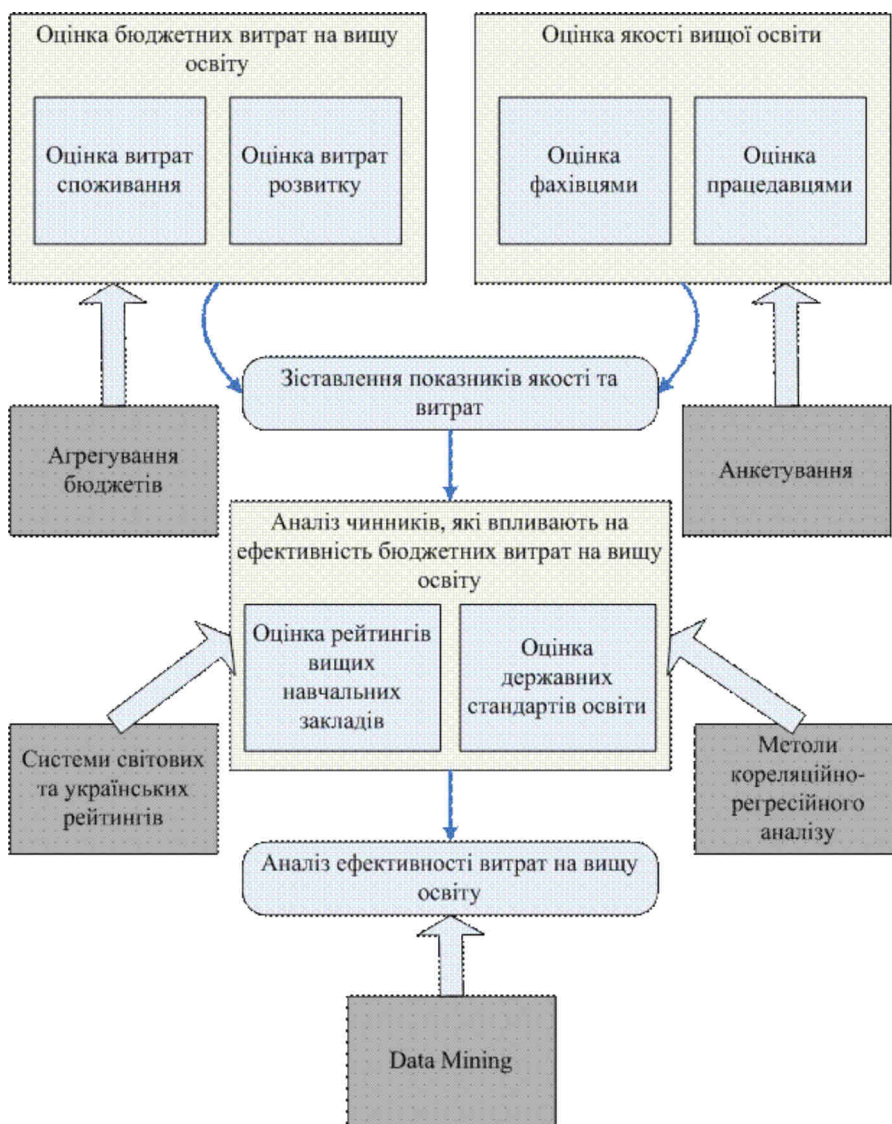

Рис. 1. Науково-методичний підхід до аналізу ефективності бюджетних витрат на вищу освіту

При оцінці величини бюджетних витрат окремо оцінюються витрати вжитку і розвитку. Під витратами розвитку в загальному випадку розуміються витрати бюджетів на фінансування інвестиційної і інноваційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, фінансування структурної перебудови національної економіки і інші витрати, пов'язані з розширеним відтворенням [13]. При цьому під бюджетними витратами вищої освіти розвитку розуміються витрати, пов'язані із здійсненням різних досліджень і розвитком наукової інфраструктури. Конкретно, у складі бюджетних витрат на вищу освіту в Україні до витрат розвитку відносяться:

- дослідження, наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами та державним замовленням;
- виконання міжнародних наукових та науково-технічних програм і проектів вищими навчальними закладами та науковими установами, підготовка наукових кадрів;

- фінансова підтримка наукової інфраструктури та наукових об'єктів, що становлять національне надбання;
- дослідження на антарктичній станції «Академік Вернадський».

Також частково до витрат розвитку відносяться витрати на здійснення методичного та матеріально-технічного забезпечення діяльності навчальних закладів та виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва.

Друга частина бюджетних витрат, витрати споживання, в загальному сенсі розуміються як частина витрат бюджетів, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади і місцевої самоврядуності, бюджетних установ, поточні міжбюджетні трансферти і витрати на фінансове забезпечення заходів соціального захисту населення і соціально-культурної сфери, а також інші витрати, не віднесені до витрат розвитку і нерозподілені витрат [14]. У застосуванні до витрат на освіту до складу бюджетних витрат вжитку входять:

- 1) загальне керівництво та управління у сфері освіти і науки;
- 2) державні премії, стипендії та гранти в галузі освіти, науки і техніки, стипендії переможцям міжнародних конкурсів;
- 3) надання загальної та поглибленої освіти з фізики і математики, фізкультури і спорту загальноосвітніми спеціалізованими школами-інтернатами, надання освіти у загальноосвітніх школах соціальної реабілітації;
- 4) надання позашкільної освіти державними позашкільними навчальними закладами, заходи з позашкільної роботи, оздоровлення та відпочинку дітей;
- 5) підготовка робітничих кадрів у професійно-технічних навчальних закладах, професійно-технічних навчальних закладах соціальної реабілітації та адаптації, інших навчальних закладах, підготовка молодших спеціалістів у вищих професійно-технічних навчальних закладах, центрах професійно-технічної освіти, їх методичне забезпечення;
- 6) підготовка кадрів вищими навчальними закладами I і II рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики;
- 7) підготовка кадрів вищими навчальними закладами III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики;
- 8) здійснення методичного та матеріально-технічного забезпечення діяльності навчальних закладів;
- 9) пільговий проїзд студентів вищих навчальних закладів і учнів професійно-технічних училищ у залізничному, автомобільному та водному транспорті;
- 10) навчання, стажування, підвищення кваліфікації студентів, аспірантів, науково-педагогічних та педагогічних працівників за кордоном, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, керівних працівників і спеціалістів харчової, переробної промисловості та агропромислового комплексу, медичних та фармацевтичних кадрів;

- 11) здійснення зовнішнього оцінювання та моніторинг якості освіти Українським центром оцінювання якості освіти та його регіональними підрозділами;
- 12) забезпечення діяльності Національного центру «Мала академія наук України»;
- 13) державні премії, стипендії та гранти в галузі науки і техніки;
- 14) керівництво та управління у сфері науки, інновацій та інформатизації
- 15) державна атестація наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, ліцензування, атестація та акредитація навчальних закладів, визнання і встановлення еквівалентності документів про освіту, виданих навчальними закладами іноземних держав, проставлення апостиля.

Оцінка якості вищої освіти, що надається, є найбільш важливою, але при цьому слабоформалізованим етапом при аналізі ефективності бюджетних витрат на вищу освіту. При цьому пропонується окремо розглядати оцінку якості з точки зору працевдавців і з точки зору фахівців, що випускаються.

При оцінці якості освіти, наданої випускниками, можуть бути використані такі критерії, як розвиток його спеціальних знань і особових якостей. Під спеціальними знаннями фахівця розуміється засвоєння ним учбової програми і відповідність цієї програми потребам працевдавців. При оцінці особових якостей пропонується оцінювати такі, як здібність до самоосвіти, роботи в команді, організаторські здібності і тому подібне. Слід зазначити, що особисті якості можуть бути як природженими, так і розвиненими у вищому учбовому закладі.

При оцінці якості вищої освіти, що надається, з точки зору випускників, пропонується оцінювати такі групи показників:

- оцінки корумпованості процесу вступної компанії і контролю знань;
- задоволеність студентів і випускників рівнем матеріалу, що викладається;
- задоволеність студентів і викладачів інфраструктурою вищих учбових закладів;
- задоволеність випускників знайденою роботою.

На підставі отриманих оцінних коефіцієнтів різних характеристик якості вищої освіти може бути здійснене зіставлення показників якості і бюджетних витрат. Коефіцієнти, що відображають співвідношення між статтями витрат, з розбиттям на витрати розвитку і вжитку, і оцінками якостей, дозволяють проаналізувати ефективність різних напрямів бюджетних витрат на вищу освіту.

Серед чинників, що характеризують ефективність бюджетних витрат на вищу освіту при аналізі офіційної статистики вищих учбових закладів, можна виділити такі групи [8]:

- 1) статистичні показники, які відображають характеристики поточної освітньої діяльності, такі як кількість студентів по різних спеціальностях і напрямках, з врахуванням державного замовлення і що навчаються за власний кошт;
- 2) показники, що відображають результати освітньої діяльності, зокрема кількість випускників по різних спеціальностях і напрямках, а також доля випускників, що продовжили освіту;
- 3) показники якості науково-дослідної діяльності (кількість публікацій, індекси цитування, кількість і величина фінансування госптем);
- 4) показники залучення студентів в наукову діяльність;
- 5) показники комерціалізації наукових досліджень (кількість авторських свідоцтв і патентів, доходи від них);
- 6) показники міжнародних зв'язків (кількість зарубіжних викладачів, участь в міжнародних дослідницьких проектах);
- 7) престижність на світовому ринку освітніх послуг (кількість і доля іноземних студентів, коефіцієнти мобільності студентів);
- 8) місця в міжнародних і внутрішніх рейтингах;
- 9) показники забезпеченості науково-освітніми ресурсами (комп'ютерами, широкосмуговим доступом в Інтернет, спеціалізованим устаткуванням лабораторій, сучасними бібліотечними фондами, доступом до світових електронних бібліотек і тому подібне);
- 10) показники розвитку, такі, як введення в дію учбових корпусів, дослідницьких центрів і т.п.;
- 11) соціальні показники студентів (кількість і доля студентів з різних соціальних або національних груп, доля студентів з обмеженими можливостями і тому подібне).

Всі ці показники можуть бути зіставлені з конкретними статтями витрат на вищу освіту. У тому числі, в них можуть бути виділені показники, пов'язані з розміром державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою.

Для аналізу ефективності бюджетних витрат пропонується використовувати павутиноподібну діаграму представлення даних, при якій один графік відображає коефіцієнти витрат по різних напрямках, інший – результати оцінки якості вищої освіти (рис. 2).

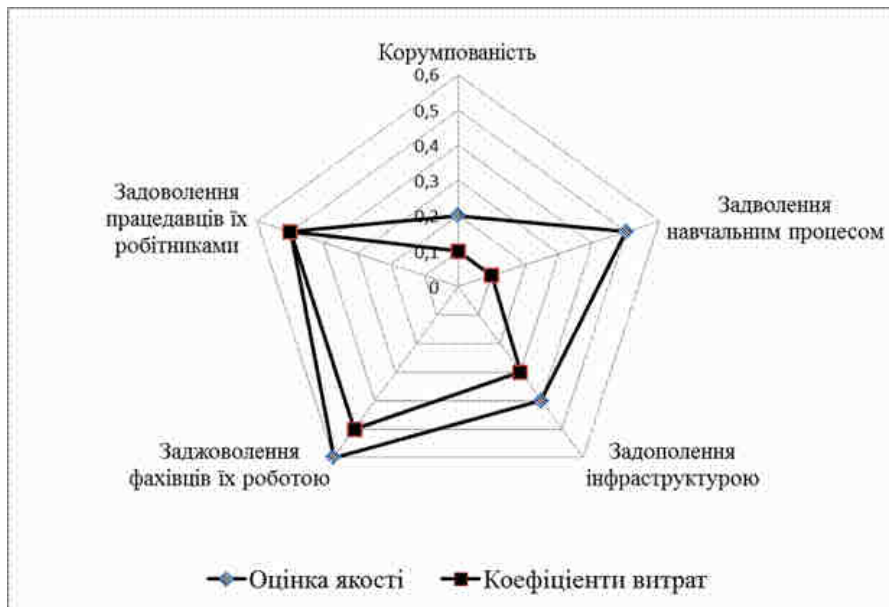

Рис. 2. Графічне зіставлення бюджетних витрат і оцінки якості вищої освіти

Коефіцієнти витрат по різних напрямках визначаються як величина статей витрат, що мають вплив на характеристику якості вищої освіти. Так, з корумпованістю пов'язані статті витрат на оплату праці, із задоволеністю інфраструктурою – витрати на споживання, з якістю учбового матеріалу – статті, пов'язані з витратами розвитку, задоволеність роботою випускників і оцінки працівника працевдавців в цілому пов'язані з величиною витрат на вищу освіту в структурі бюджету.

В разі аналізу з розбиттям по спеціальностях, відповідні статті витрат виділяються для кожної спеціальності або напрямку в тому випадку, якщо таке виділення можливе. Так, витрати пов'язані з корумпованістю є однаковими для всіх напрямів підготовки, тоді як витрати пов'язані із задоволеністю працевдавців можуть бути виділені індивідуально для кожної спеціальності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, розроблений науково-методичний підхід щодо оцінки ефективності бюджетних витрат на вищу освіту, заснований на виявленні залежності між якістю різних характеристик вищої освіти і розміром бюджетних витрат, пов'язаних з цими характеристиками, дозволяє визначити найбільш проблемні складові вищої освіти, а також виявити спеціальності та напрями підготовки, що мають найбільший попит.

Література.

1. Згуровский М.З. Болонский процесс: главные принципы и пути структурного реформирования высшего образования Украины: учеб. пособие. /Згуровский М.З. – М. 2006. – 544 с.
2. Колот А.М. Соціальна політика в умовах глобалізації та лібералізації економічних відносин: здобутки, втрати, тенденції / А.М. Колот // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 23-41.
3. Онкович Г. Болонский процесс и национальные приоритеты в гуманитарном образовании /Г Онкович //Информ. Вестн. АН ВШ Украины. - 2005. – № 2. – С. 26-31.
4. Оноприенко В.И. Императивы системы образования для инновационной экономики и знаниевого общества / В.И. Оноприенко. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: iee.org.ua/files/alushta/49-onoprienko-imperativy_syst.pdf
5. Хомерики О. А. Перспективы интеграции украинской системы образования в европейское образовательное и научное пространство /А. А. Хомерики //Философский альманах: сб. наук. трудов /гл. ред. В. В. Лях. - 2009. – Вып. 81. – С. 168-177.
6. Архипова Н. Рейтинги вузов как инструмент стратегического управления системой высшего образования. / Н. Архипова // Человек и труд, № 4, 2007. – с.28-32.
7. Баранова, Н.В. Компетентностный подход как основа построения профессиональных образовательных программ / Н.В. Баранова // Современная конкуренция – 2008. - № 3(9). - С. 108-113.
8. Вахрушева, Н.И. Образовательный кластер как фактор инновационного развития региона / Н.И. Вахрушева // Экономические науки. – 2009. - № 8. – С. 385-387.
9. Григорьева, Е.В. Компетентностный подход в современном высшем профессиональном образовании Франции и России: Дис. канд. пед. наук / Е.В. Григорьева // Моск. гос. индустриальный ун-т. – М., 2006. – 170 с.
10. Иващенко, С. А. Практическая реализация маркетинга в образовательной сфере в контексте трансформации рейтинга вуза / С. А. Иващенко // Экономические науки. – 2008. – № 42. - с.56-61.
11. Формирование системы высшего профессионального образования на основе экономики знаний: Моногр. / А.Д. Хайруллина, С.Г. Свалова, Н. В. Каленская, М.Р. Зайнуллина и др. – Казань: РЦМИПП, 2012. – 156 с
12. Краснов, Д.Е. Инвестиции в образование как фактор воспроизводства рабочей силы / Д.Е.Краснов, Н.А.Ламберова // Экономический вестник Республики Татарстан. – 2007. - №2. – с.67-71.
13. Дзюбик С.Д. Сучасна економічна теорія і проблеми її застосування/. С.Д. Дзюбик. – К.: УАДУ, 2001. – 168 с.
14. Клець Л.Є. Бюджетний менеджмент / Л.Є. Клець. – К.: Центр учбової літератури, 2007. - 640 с.

References.

1. Zgurovskij M.Z. (2006), *Bolonjskij process: glavnye principy i puti strukturnogo reformirovanija vysshego obrazovanija Ukrainy* [The Bologna process: basic principles and ways of structural reform of higher education in Ukraine], Moscow, Russia.
2. Kolot A.M. (2008), "Social policy in the context of globalization and liberalization of economic relations, gains, losses, trends", *Demografiia ta sotsialna ekonomika*, vol.1, pp. 23-41.
3. Onkovych H. (2005), "The Bologna process and national priorities in arts education", *Inform. Vestn. AN VSh Ukrainy*, vol. 2, pp.26-31.
4. The official site of Institute of evolutionary economics (2014) "Imperatives of the education system for the innovation economy and knowledge-society", available at: iee.org.ua/files/alushta/49-onoprienko-imperativy_syst.pdf (Accessed 19 December 2014).
5. Homeriki O. A. (2009), "Prospects for integration of the Ukrainian education system in the European educational and scientific space", *Filosofskij almanah: sb. nauk. Trudov*, vol.81, pp.168-177.
6. Arhipova N. (2007), "Ranking of universities as a strategic management tool for higher education", *Chelovek i trud*, vol.4, pp. 28-32.
7. Baranova, N.V. (2008), "Competence approach as a basis for constructing professional educational programs", *Sovremennaja konkurencija*, vol 3(9),pp. 108-113.
8. Vahrusheva, N.I. (2009), "Education Cluster as a factor of innovation development of the region", *Jekonomicheskie nauki*, vol.8, pp. 385-387.
9. Grigor'eva, E. V. (2006), *Kompetentnostnyj podhod v sovremennom vysshem professional'nom obrazovanii Francii i Rossii* [Competence approach in today's higher professional education in France and Russia], Mosk. gos. industrialnyj un-t, Moscow, Russia.
10. Ivashhenko, S. A. (2008), " Practical implementation of marketing in the field of education in the context of the transformation of the university rankings", *Jekonomicheskie nauki*, vol. 42, pp. 56-61.
11. Hajrullina A.D., Svalova S.G., Kalenskaja N. V. and Zajnullina M.R. (2012), *Formirovanie sistemy vysshego professionalnogo obrazovanija na osnove jekonomiki znaniy* [Formation of the system of higher education based on the knowledge economy], RCMIPP, Kazan, Russia.
12. Krasnov, D. E. (2007), "Investment in education as a factor in the reproduction of the labor force", *Jekonomicheskij vestnik Respubliki Tatarstan*, vol. 2, pp. 67-71.
13. Dzyubyk S.D.(2001), *Suchasna ekonomichna teoriya i problemy yiyi zastosuvannya* [Modern economic theory and its application problems], UADU, Kyiv, Ukraine.
14. Klets' L.Ye. (2007), *Byudzhetnyy menedzhment* [Budget Management], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2014 р

ТОВ "ДКС Центр"